11. konference ČAPV – Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělávání

Sociální reprezentace lidských práv u romské a neromské populace

Ivana Poledňová, Tomáš Kršňák, Ladislav Nykl, Jarmila Zobačová

Cílem našeho výzkumu bylo analyzovat sociální reprezentace lidských práv u romských a neromských žáků základní školy. Termín sociální reprezentace se objevil poprvé v r. 1961 v práci francouzského sociálního psychologa S. Moscoviciho v souvislosti s jeho výzkumem postojů k psychoanalýze u různých sociálních skupin. Moscovici sociální reprezentaci chápal jako představu sdílenou členy určité sociální skupiny, která se liší od reprezentace individuální, tj. od představy, kterou si o dané skutečnosti vytvoří jedinec sám. Definoval sociální reprezentaci jako „systém hodnot, názorů a zvyklostí, které pomáhají lidem zvládat život a komunikovat" (Moscovici, 1973). Od této doby byla vytvořena různá pojetí sociálních reprezentací, přičemž pojetí sociálních reprezentací jako paradigmatu pohledu na skutečnost je u jednotlivých vědců odlišné. Naše pojetí je odvozováno z posledních prací Moscoviciho, tak jak jsou shrnuty v přehledné publikaci W. Wagnera (1994).

Výzkum jsme realizovali na jedné z brněnských základních škol, kde z celkového počtu žáků je polovina žáků romské národnosti. Pro náš výzkum jsme vybrali ze dvou tříd (8. a 9.) celkem 14 dětí, z toho 8 chlapců a 6 dívek ve věku 14 – 15 let. Přibližně polovina dětí byla romské národnosti. Skupinová setkání vycházela z myšlenek významného amerického psychologa 20. století Carla R. Rogerse. Jako lektor pro tento výcvik byl přizván rogersovský psychoterapeut Dr. Ladislav Nykl, který má velké zkušenosti z vlastní skupinové práce z poradenské práce ve Vídni a s výukou na univerzitách. Skupinová setkání podle C. Rogerse mají obdivuhodné výsledky, mj. byla jejich efektivita potvrzena při práci s rivalitními politickými skupinami v Irsku a Jižní Africe a také v Polsku před rokem 1980. Základním předpokladem pozitivních výsledků v těchto skupinách je volný průběh a pozitivní postoj facilitátora k jednotlivým účastníkům skupiny. Dění ve skupině není strukturováno, vedoucí skupiny projevuje zájem o všechny účastníky, jejich zájmy, prožitky a starosti a při konfliktech se k nim pozitivně obrací. Ve skupinách mladistvých je facilitátor na začátku více aktivní, ne však autoritativní. Rogers definoval tři proměnné důležité pro růst osobnosti, z nichž vyplývají postoje facilitátora – akceptace bez podmínek, empatické porozumění a ryzost neboli kongruence ve vztahu. Tyto postoje zahrnul do šesti podmínek, z nichž vyzdvihujeme podmínku, že dva lidé jsou v kontaktu, a podmínku, že empatické vcítění a akceptaci účastník vnímá.

Během šesti týdnů v jarních měsících roku 2003 proběhla tři setkání s Dr. Ladislavem Nyklem a dvě setkání s právníkem a psychologem se zaměřením na základní lidská práva a trestní zodpovědnost. V přípravné části našeho projektu jsme provedli důkladnou analýzu základních právních dokumentů (Ústava ČR, Základní listiny práv a svobod, Trestní zákoník, Charta Internacionální romské unie a Úmluva o právech dítěte), jež se pro nás staly závazným východiskem pro navazující výzkumnou část projektu. Jedna z našich hypotéz stála na předpokladu rozdílnosti ve znalostech a vnímání základních práv a povinností u romské a neromské populace adolescentů. Přitom uplatňování základních práv jak mezi žáky, tak ve vztahu učitel - žák je nezbytným předpokladem zdravého školního prostředí. Zorganizovali jsme diskusi o základních lidských právech a poté jsme se žáky pracovali ve dvou skupinách – žáci měli prezentovat názory své skupiny na trestní odpovědnost a určitá vybraná práva ze Základní listiny práv a svobod (právo na život, právo svobodně se rozhodovat, právo

vlasti …..), měli formulovat, jak si představují svobodu, a představit své názory na trest smrti. Obě skupiny postupně prezentovaly svá stanoviska a probíhala nad nimi živá diskuse. K lidským právům se žáci vyjadřovali rovněž při hodnocení sociálních situací, které jim byly prezentovány na vybraných fotografiích – zaznamenali jsme přitom zajímavé postřehy a sociální empatické vcítění se do problému.Celkově jsme pozorovali posun právního vědomí ve srovnání se stavem na začátku výcviku, kdy většina žáků nebyla schopna základní lidská práva vůbec formulovat. Byli jsme překvapeni neextrémními a lidskými postoji, např. k otázce svobody a trestu smrti.

Naše skupinová setkávání jsme chápali jako experimentální s hypotézou, že budou mít signifikantní význam pro navození změn postojů mladistvých a zvýšení citlivost k lidským právům. Argumentem proti byla krátkodobost trvání skupiny pro vznik a vývoj dostatečných procesů. Byli jsme však překvapeni výsledky, které se postupně projevovaly a které potvrdily nejen změny postojů, ale vedly nás i k zamyšlení o zásadních nedostatcích v běžných rodinných vztazích. Celková doba jednoho skupinového setkání byla dvě a půl hodiny s krátkou přestávkou. Žáci byli pro skupinový výcvik uvolněni z vyučovacího procesu a vzhledem k tomu, že byli zvyklí většinou na autoritativní školské vedení , vykazovali při prvním setkání mírný neklid, někteří působili rozpačitě, část chlapců se snažila předvádět se a provokovat. Při prvním setkání si žáci zvykali na to, že se pořizuje záznam kamerami. Postupně se podařilo získat jejich důvěru po slibu, že dění ve skupině nebude veřejně prezentováno. Přesto, že někteří chlapci se chovali velmi provokativně, nebyli napomínáni a vedeni k poslušnosti - byli pouze upozorněni na to, že někdo ze skupiny mluví o svých důležitých prožitcích, a facilitátor se pak obrátil na celou skupinu s tím, že nelze naslouchat a soustředit se na účastníka, který chce mluvit, když ho někdo jiný ruší. Facilitátor to vyjádřil tak, že „má zlost pro neúctu jednoho k druhému“. Rušící účastníci skupiny, kteří čekali napomínání a vyloučení ze skupiny, byli jen upozorněni, že mohou kdykoliv odejít, což se nestávalo. Zlom ve skupině nastával vždy ve druhé části, kdy došlo k velkému uvolnění a rušiví účastníci se neuvěřitelně zklidnili. Byl to zákonitý proces u všech těchto skupinových setkání, druhá část vždy proběhla s velkým klidem a zájmem jednoho o druhého a s absolutním respektováním facilitátora. Účastníci postupně sdělovali hluboké osobní zážitky a zkušenosti a setkání se postupně prodlužovala nad určenou dobu. Při posledním setkání došlo k tomu, že účastníci se nechtěli rozejít. Došlo k absolutní akceptaci členů skupiny a vytvoření velkého vztahu důvěry. Jeden druhému začal naslouchat a všichni se začali brát navzájem vážně. U některých účastníků došlo k důležitým vnitřním zážitkům, které mohou být pro jejich život klíčové, v momentálním stavu však nejsou sledovatelné. Přesto však náš experiment považujeme za úspěšný - i za ztížených podmínek, jakými je setkání skupiny ve školním prostředí s různými rušivými vlivy, působí Rogersův přístup velmi pozitivně.

Efekt skupinového rogersovského výcviku pro rozvoj právního vědomí jsme ověřovali formou test – retest - provedli jsme skupinové vyšetření dětí před realizací výcvikového programu a po jeho skončení.
K tomu jsme použili tyto metody:

1) Anketa – žáci volně odpovídali na otázky týkající se lidských práv.
2) Sémantický diferenciál – 14 pětibodových škál vymezených bipolárními adjektivy jsme použili ke sledování vzájemných etnických postojů a vztahu k sobě. Romské děti i neromské děti hodnotily pojmy Já, Moji romští spolužáci a Moji neromští spolužáci.
3) Ke zjištění vzájemných vztahů a sociálního klimatu ve třídě jsme využili 7 otázek vybraných z metody prof. Mareše (Dotazník sociálního klimatu školní třídy) a z projektu Phare realizovaného v roce 2002 na FSS MU v Brně (Výzkum interetnických vztahů – zpráva).

V našem výzkumu jsme přitom nepředpokládali zjištění rozsáhlých znalostí práv, ale spíše odhalení oblastí, které je potřeba dále rozvíjet a podporovat. Z dosud provedených kvalitativních analýz vyplývají tato zjištění:

1) Znalost základních práv byla na začátku výcviku u obou skupin na nízké úrovni. Žáci nebyli schopni příliš definovat svá práva a odlišit je od povinností k jiným osobám. Percepce práva byla často spojena s nějakou výhodou nebo prospěchem.
2) V semináři o lidských právech zařazeném ke konci skupinového výcviku se ukázalo se, že žáci mají již určité znalosti práva, zejména pokud jde o jejich osobní práva a zkušenosti s jejich porušováním. V diskusích často zaznívaly vyhraněné názory k daným tématům. Ve skupině se objevila ochota o těchto tématech diskutovat a vyslechnout si názory ostatních spolužáků.
3) Provedené kontrolní testování na konci výcviku prokázalo nepatrné zvýšení citlivosti k základním lidských právům. Posun nastal směrem k většímu uvědomění si svých práv i práv druhých osob. Bylo vidět, že daná problematika je pro tuto věkovou skupinu zajímavá a aktuální. Na druhou stranu výsledky z dotazníku nejsou příliš přesvědčivé a k uvedenému závěru nás vedou spíše výsledky z pozorování skupinového procesu.

Literatura:

Moscovici, S.: Foreword, in Herzlich, C.: Health and Illness. A Social Psychological Analysis. London: Academic Press 1973
Rogers, Carl R.: O stawniu sie osoba, Poznań, Dom wydawniczy Rebis 2002
Wagner, W.: Alltagsdiskurs – Die Theorie Sozialer Repräsentationen. Hogrefe, Göttingen 1994